

## ԶՈՐԻ ԲԱԼԱՅԱՆԻ «ԲԺԻՇԿ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆԸ ԵՎ ՆՐԱ «ՊԱՏԵՐԱԳՄԻ ՀԵՏՔԸ ԵՐԿԱՐ Է ՄՆՈՒՄ»» ԳԻՐՔԸ

### ՄԱՐԻՆԵ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

1994 թ. մայիսի 12-ին հաստատված զինադադարից հետո գրող, հրապարակախոս, բժիշկ Զորի Բալայանի գրիչը շարունակեց նույնքան բեղուն մնալ, որքան արցախյան գոյամարտի ընթացքում, իսկ արցախյան շարժումն ու գոյամարտը՝ Բալայանի ստեղծագործության առանցքային թեմաներից:

Դեռ Կամչատկայում աշխատելու տարիներին լույս էին տեսնում բժշկությանը և նրա նվիրյալներին վերաբերող ստեղծագործություններ, ակնարկներ, հոդվածներ: Բալայանի ստեղծագործությունների հերոսները պատահական չեն ընտրվում, դրանք առանձնացվում են որևէ թեմայի, խնդրի բացահայտման, ներկայացման նպատակով: Այդպես է նաև արցախյան շարժման նվիրյալ, բժիշկ Վալերի Մարությանի մասին պատմող գրքի դեպքում, որն ընթերցողի սեղանին դրվեց 1999 թ.: «Բժիշկ Մարությանը և նրա «Պատերազմի հետքը երկար է մնում»» վավերագրական վիպակը յուրատեսակ կառուցվածք ունի՝ գիրք գրքի մեջ: Այս գրքի երկրորդ մասում Բալայանը տեղադրել է բժիշկ Մարությանի ստեղծագործությունը՝ «Պատերազմի հետքը երկար է մնում» վերնագրով, որը 1996 թ. ռուսերեն լույս էր տեսել առանձին գրքով: Նախապես ցանկանալով տպագրել կյանքից անժամանակ հեռացած, արցախյան պատերազմի բովոժ անցած բժշկի հուշերը հայերեն՝ Բալայանը հետագայում այն լրացնում է Վ. Մարությանի մասին ընդարձակ նախաբանով, որը կազմվել էր Մարությանի օրագրերով, նրան ճանաչածների հուշերով:

Մինչ այս յուրահատուկ գրքի հրատարակվելը Բալայանը լույս էր ընծայել վավերագրական ևս մի վիպակ՝ նվիրված պատմաբան, քաղաքական գործիչ Ջոն Կիրակոսյանի կյանքի վերջին օրերին: Մարությանին նվիրված գրքի նախաբանում Բալայանն անկեղծանում է. «Ինձ միշտ թվում էր, որ ես նրան շատ լավ եմ ճանաչում: Կարծես, նրա ամբողջ կյանքը, ինչպես և նրա սերնդի կյանքը, անցել էր իմ աչքի առաջ: Սակայն ես Վալերիին իսկականից ճանաչեցի, ինչպես և Ջոնին, նրա տառապալի մահից հետո»<sup>1</sup>:

---

<sup>1</sup> Բալայան Զ., Բժիշկ Մարությանը և նրա «Պատերազմի հետքը երկար է մնում» գիրքը, Երևան, 1999, էջ 6:

Գրքի առաջին մասում Բալայանը ներկայացնում է բժշկության նվիրյալի կենսագրությունը՝ շաղախված արցախյան շարժման ու պատերազմի պատմությամբ: Այս գիրքը համեմված է բժշկական ու փիլիսոփայական, քաղաքական ու սոցիալական բազմաբնույթ խոհերով. այն ընթերցողի համար բացահայտում է յուրահատուկ մի աշխարհ, յուրատեսակ մի մարդու կերպար, ով իր գիտակցական կյանքը նվիրաբերել է արցախյան շարժմանն ու ծննդավայր Արցախի բարօրությանը: Բալայանը Մարությանի կերպարի ներկայացման միջոցով նաև վեր է հանում 1980-ական թվականների շարժմանն սկիզբ տված սերնդի մարդկանց, նրանց հոգեբանությունը, արցախյան շարժմանը մասնակցելու դրդապատճառները:

Գրքի առաջաբանում գրողը խոստովանում է. «Ես փորձել եմ բացել բժիշկ Մարությանի կերպարը, ինչպես անվանում էր նրան ամբողջ Արցախը, մեր բազմաթիվ երկխոսությունների միջոցով, իմ հիշողությունների միջոցով, Ղարաբաղյան շարժման, պատերազմի փիլիսոփայության մասին խոհերի միջոցով»<sup>2</sup>:

Բժշկի կերպարներ Բալայանը նախկինում էլի է կերտել. նրանք հոգեհարազատ են հեղինակին: Դրանցից մեկն էլ իր՝ բժիշկ-հրապարակախոսի կերպարն է, որը ներկա է հեղինակի բոլոր ստեղծագործություններում: Բալայանն առանձնապես կարևորում է բժշկի մասնագիտությունը, քանի որ այն ավելի է մերձեցնում մարդուն, նրա ցավին, քան այլ մասնագիտությունները, օգնում հեղինակին զգալու, հասկանալու ուրիշի ցավը: Բանիմաց ու լավ բժիշկը հաճախ մարդկանց վշտի ու տառապանքի իսկական դեմքը բացահայտող պատկերների միակ վկան է: Նրա առջև հառնում են ոչ մի բանի հետ չհամեմատվող և դեպի կյանք տանող պատկերներ հատկապես նրանց համար, որոնց թվում է, թե արդեն կորցրել են երկրորդ անգամ ծնվելու կյանքի ուրախությունը և ապրելու երջանկությունը նորից լիարժեքորեն վայելելու հույսը:

Դեռևս 1972 թվականին Բալայանի «Հիպոկրատի գլխարկը» ժողովածուում լույս տեսած «Հիպոկրատի գլխարկը» պատմվածքում, որը հեղինակը նվիրել էր ռազմավիրաբուժության հիմնադիր Պիրոգովին, կերտվել է ռազմական բժիշկ Լիտվինսկու կերպարը: Ռազմական բժիշկը, ռազմաճակատի առաջին գծում կանաչ վրանում ճոճվող լամպի տակ վիրահատելով վիրավոր զինվորին, խորհելով բժշկի կոչման, մասնագիտության և պատերազմների մասին, յուրօրինակ ընդհանրացումներ է անում: Այս պատմվածքի առանձնա-

<sup>2</sup> Նույն տեղում, էջ 7:

հատկությունն այն է, որ արցախյան շարժումից շուրջ 30 տարի առաջ Բալայանը մտորում էր ռազմական վիրաբուժության անխուսափելիության մասին, ինչը Մարությանի մասին պատմող գրքում արդեն ընկալվում է որպես անհրաժեշտություն, արցախյան հերոսամարտի ժամանակ դառնում բազմաթիվ վիրավորներին օգնելու, կրկին կյանք վերադարձնելու փրկօղակ:

Ի սկզբանե Բալայանը նշում է իր և Մարությանի բարեկամական կապի մասին, բայց այդ հանգամանքը երկրորդական պլան է մղվում երկու հասուն տղամարդկանց անքակտելի ընկերության լույսի ներքո: Բալայանի համար միաժամանակ և դյուրին էր գրել բժիշկ Մարությանի մասին և չափազանց դժվար: Հաշվի առնելով, որ Վալերի Մարությանը նրա երկարամյա բարեկամն ու ընկերն էր, կարծես հեշտանում է գրողի գործը, սակայն կրկնակի դժվար է գրել մտերիմի մասին, գնահատել նրա գործերը, առավել ևս, երբ գրքի հերոսն արդեն ողջ չէ: Վալերի Մարությանը հեղինակի համախոհն ու ընկերն էր, իսկ «ընկեր» հասկացությունը հեղինակի համար տարողունակ հասկացություն է: Բալայանն այդ կապակցությամբ վկայակոչում է հույն փիլիսոփա Արիստոտելի հետևյալ միտքը. «Լինել լավ մարդ կամ ընկեր դա միևնույն բանն է»<sup>3</sup>:

Վալերի Մարությանը «Կոունկ» կոմիտեի կազմակերպիչներից էր, Ղա-րաբաղյան շարժման ակտիվիստ, Արցախում ռազմադաշտային վիրաբուժության հիմնադիրը, և դա է հիմնական պատճառը, որ Բալայանը որոշեց առանձին գրքով ներկայացնել բժիշկ Մարությանի վիրաբուժական աշխատանքը՝ արված ռազմական վիրաբուժության բնագավառում:

Թեև գիրքը նվիրված է Վալերի Մարությանի կյանքի և գործունեության լուսաբանմանը, սակայն զուգահեռ գիրքը պատմում է նաև արցախյան գոյամարտի նվիրյալների, մասնավորապես բժիշկների մասին: Միաժամանակ հեղինակը ներկայացնում է տիպիկ արցախցու կերպարը, ով մինչև ողնածածկը ներծծված է արցախյան կոլորիտով:

Վ. Մարությանի կերպարը ստեղծելիս Բալայանը լիովին հավատարիմ է մնացել փաստերին, հաճախ դիմել վիճակագրական տվյալների, բժշկական արձանագրությունների՝ գրվածի հավաստիությունն ապացուցելու համար. «Փաստաթղթերով գրանցված է մոտ տասնմեկ հազար վիրահատություն, որ կատարել են Վալերին և իր թիմը: Եթե մտածենք, որ ամեն մի վիրահատություն տևել է միջին հաշվով մեկ ժամ, ապա ստացվում է, որ Վալերին ու իր թիմը վիրահատել են հինգ հարյուր օր շարունակ: Չորս տարվա հինգ հարյուր

---

<sup>3</sup> Նույն տեղում, էջ 3:

օրը: Գրեթե մեկ և կես տարի վիրաբույժներն անընդհատ կանգնել են վիրահատական սեղանի առաջ»<sup>4</sup>:

Բալայանի պատումն օրինաչափ չէ. իր ոճին հավաստարիմ՝ իրադարձությունների ընթացքի պատումն ընդհատվում է հեղինակի հիշողություններով, հոգեհարազատ պատմություններով՝ խոսքը դարձնելով հետաքրքիր ու բազմաբնույթ: Բալայանը ներկայացնում է Վ. Մարությանի կենսագրությունը, որին զուգահեռ հյուսվում է նաև հեղինակի կյանքի կամչատկյան շրջանի, արցախյան գոյամարտի տարիների բուռն կյանքը: Բալայանը կարողանում է գեղարվեստական շտրիխներով պատկերել Մարությանի նպատակներն ու ձեռքբերումները, նախասիրություններն ու այն ահռելի աշխատանքը, որը նա կատարեց Արցախում ռազմական վիրաբուժության կազմակերպման ասպարեզում: Այս առումով ուշագրավ են Մոսկվայում Բալայանի հայտարարած հացադուլի ժամանակ Մարությանի ծավալած գործունեությունը՝ նկարահանումները, տեղեկատվության տրամադրումը և այլն: Բայց և այնպես, Մարությանի ուշքն ու միտքը Արցախում էր, դժոխքի սահմանագծին հայտնված ժողովրդի, օգնության սպասող վիրավորների հետ: Նա իրավացի էր, երբ նկատում էր, որ խաղաղ ցույցերով, միտինգներով ոչնչի չեն հասնի, որ թշնամուն պետք է պատասխանել իր ձեռով, և ամենակարևորը՝ կռվող զինվորներին բժիշկներ են հարկավոր: Այդ պատճառով էլ սկսած 1988 թ.-ից Մարությանը շրջում է Արցախի տարածքով և հարմար տեղեր փնտրում դաշտային հոսպիտալների համար:

Ցավոք, անբուժելի հիվանդությունն ընդհատում է հայրենիքի ու գործի նվիրյալի կյանքը՝ կիսատ թողնելով բազմաթիվ նպատակներն ու սկսած գործերը: Այդ նույն ընթացքում ծանր հիվանդությունից տառապում էր նաև Բալայանի մայրը, ով նույնպես կարճ ժամանակ անց հրաժեշտ է տալիս երկրային կյանքին: Երկու հարազատ մարդկանց կորստի ցավը վեր է հանում տողերի արանքից՝ ի ցույց դնելով գրողի մեծ ցավն ու հոգու կորուվը:

Պատումն ավարտվում է բժիշկ Մարությանի մահվան ու թաղման տեսարանով: Այն օրը, երբ Արցախ աշխարհը հրաժեշտ էր տալիս իր տաղանդավոր զավակին, Ստեփանակերտի ծննդատնից զանգահարում և հրատապ կանչում են բժիշկ Մարությանին, բայց այս անգամ որդուն՝ Արթուր Մարությանին. «Լսափողը նոր էի ցած դրել, նորից զանգ հնչեց: Ես վերցրի լսափողը: Տազնապալի մի ձայն մետաղալարի մյուս ծայրից հայտնում էր, որ ծննդա-

<sup>4</sup> Նույն տեղում, էջ 167-168:

տանը վիրասեղանի վրա մեռնում է ծննդկանը»<sup>5</sup>: Արթուրն առանց տատանվելու մեկնում է հիվանդանոց: Քիչ անց զանգահարում են հիվանդանոցից. «Խոսում էր բժիշկ Մարությանը. «Ամեն ինչ նորմալ է: Կեսարյան հատում էր: Առողջ երեխա հանեցինք: Մոր վիճակը կարգին է: Գալիս եմ»: Հիրավի, խորհրդանշական պատկեր է. «Արցախում այսօր վերջնականորեն կայացավ բժիշկ Մարությանը»<sup>6</sup>, -գրում է Զ. Բալայանը:

Բալայանի այս վիպակը ոչ միայն վավերագրական մեծ նշանակություն ունի, այլև կարող է ծառայել որպես մատաղ սերնդի դաստիարակության ուղեցույց:

Բալայանն այս գրքում անդրադառնում է նաև արցախյան գոյամարտի որոշ դրվագների, տալիս օբյեկտիվ գնահատականներ իրադարձություններին:

Վալերի Մարությանը, լինելով բժշկական գիտությունների թեկնածու, գիտական բազմաթիվ ուսումնասիրությունների հեղինակ, միաժամանակ նաև վավերագրական պատումի հեղինակ է, որը նվիրված է արցախյան գոյամարտին մասնակցած բժիշկներին, բուժքույրերին, զինվորներին, «բոլոր ողջերին ու մեռածներին, ում հետ վիճակվեց կիսել պատերազմի դժվարին աշխատանքը»<sup>7</sup>: Վալերի Մարությանի «Պատերազմի հետքը երկար է մնում» գիրքը բաղկացած է 4 մասից, որոնք ունեն «Դիմադրություն», «Ազատագրում», «Ռազմական բժշկություն», «Ճշմարտություն, զուտ ճշմարտություն» ենթավերնագրերը: Մարությանի վավերագրությունը պատերազմի մասին է, որն արցախցին չէր ուզում, և որը պարտադրեցին նրան. «Մենք պատերազմ չէինք ուզում և չէինք պատրաստվել դրա համար: Մեզ դավաճանեցին: Եվ մենք հասկացանք՝ անդունդի եզրին եթե ինքներս չփրկենք մեզ, ոչ ոք չի փրկելու»<sup>8</sup>:

Ինչպես Զ. Բալայանի, այնպես էլ Վ. Մարությանի համար արցախյան շարժումը դարձել էր նրա էության անբաժանելի մասը: Ուշագրավ է հեղինակի գաղափարակից Վալերի Մարությանի հետևյալ միտքը. «...աշխարհում գոյություն չունի Ղարաբաղյան հարց: Գոյություն ունի Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի հարց, որը վաղ թե ուշ պետք է լուծի ինքը՝ Ռուսաստանը»<sup>9</sup>: Ի դեպ, այս նույն

---

<sup>5</sup> Նույն տեղում, էջ 241:

<sup>6</sup> Նույն տեղում, էջ 242:

<sup>7</sup> Նույն տեղում, էջ 244:

<sup>8</sup> Նույն տեղում, էջ 247:

<sup>9</sup> Նույն տեղում, էջ 123:

տեսակետը Բալայանն արտահայտում է նաև տարիներ անց (2013) ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինին ուղղված բաց նամակում<sup>10</sup>:

Թեև Մարությանի վավերագրությունը զիջում է իր գեղարվեստական արժեքով, սակայն բարձր է նրա գրապատմական նշանակությունը:

#### ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածի նպատակը Զ. Բալայանի «Բժիշկ Մարությանը և նրա «Պատերազմի հետքը երկար է մնում» գիրքը» ստեղծագործության ուսումնասիրությունն է: Բալայանը վիպակում պատմում է արցախյան պատերազմի դժվարին ժամանակներում ռազմական վիրաբուժության հիմնադրի կյանքի ու գործունեության մասին: Հեղինակի վիպակին կից ներկայացված է Վալերի Մարությանի վավերագրական պատումը:

**Բանալի բաներ** – Վալերի Մարության, արցախյան պատերազմ, ռազմական վիրաբուժություն, վավերագրական վիպակ:

#### КНИГА ЗОРИЯ БАЛАЯНА “ДОКТОР МАРУТЯН И ЕГО КНИГА “У ВОЙНЫ ДОЛГИЙ СЛЕД””

МАРИНЕ МКРТЧЯН

Целью статьи является исследование книги Зория Балаяна “Доктор Марутян и его книга “У войны долгий след””. З. Балаян в своей повести рассказывает о жизни и деятельности основателя военной хирургии в трудные времена Арцахской войны. В одной книге с повестью автор представляет документальное повествование Валерия Марутяна.

**Ключевые слова** – Валерий Марутян, Арцахская война, военная хирургия, документальное повествование.

<sup>10</sup> Զորի Բալայանի նամակը Պուտինին. Ղարաբաղի խնդիրը Ռուսաստանի խնդիրն է, «Առավոտ», Երևան, 2013, 14 հոկտեմբերի:

**“DOCTOR MARUTYAN AND HIS BOOK “THE TRACE OF THE WAR STAYS LONG” BY ZORY BALAYAN**

MARINE MKRTCHYAN

This article is a study of Zory Balayan’s work: Doctor Marutyan and his book “The trace of the war stays long” book. Balayan’s book has two sections. The first is about the life and activities of doctor Marutyan, the founder of the military surgery during the difficult years of the Artsagh war. The second part is Valery Marutyan’s book: “The trace of the war stays long”, factual events from the Artsagh war and creative non-fiction stories about its heroes.

**Key words** - Valery Marutyan, Artsagh war, military surgery, documentary storytelling.